

RODNO ZASNOVANO NASILJE NA PRESJEKU RODA I KLASE – ISTORIJSKE I SAVREMENE PERSPEKTIVE¹

Apstrakt: U tekstu se analiziraju ključni argumenti ljevičarskofeminističkih pristupa rodno zasnovanom nasilju kao jednom od osnovnih mehanizama održavanja kapitalističkog sistema. Ova tema pojavljuje se već u radovima klasika marksizma, međutim tek u toku perioda tzv. drugog talasa ona se na specifičan način artikuliše kao zasebna tema u užefeminističkoj perspektivi. U savremenom pristupu teorije socijalne reprodukcije (TSR), rodno zasnovano nasilje postaje predmet proučavanja uvezan sa drugim aspektima strukturnog nasilja – globalnim, ekološkim, klasnim, rasnim, heteronormativnim.

U ovom tekstu, nakon sažete istorije lijevofeminističkih pristupa fenomenu rodno zasnovanog nasilja, akcenat se stavlja na neke od gorućih dilema i izazova pristupa TSR, i to posebno u kontekstu krize izazvane globalnom pandemijom COVID-19. Naime, kriza je učinila nesporno vidljivim da se savremeno kapitalističko društvo zasniva na radu ključnih radnica i radnika, koji trpe višestruko sistemsko nasilje. S tim u vezi, u tekstu se razmatra pitanje kako pomoću TSR prevazići stepen deskripcije problema strukturnog nasilja i teorijski utemeljiti njegovo objašnjenje, koje bi podrazumijevalo i nivo opšte kritike sistema, ali i konkretne nivoe realizacije nasilja. I drugo, koje alate pristup teorije socijalne reprodukcije osmišljava kako bi rodno zasnovano strukturno nasilje moglo biti prevaziđeno.

Ključne riječi: rodno zasnovano nasilje, ljevica i feminizam, teorija socijalne reprodukcije, strukturno nasilje, COVID-19

* bobicic.nadja@gmail.com

1 Tekst je nastao u okviru projekta *Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji* (broj projekta: 47021).

Uvod

„A otkako je krupna industrija premjestila ženu iz kuće na tržište rada i u tvornicu, i načinila je dosta često hraniteljkom porodice, potpuno je uklonjen u proleterskom stanu posljednji ostatak vladavine muškaraca – osim možda nešto brutalnosti prema ženi, koja je uzela maha otkako je uvedena monogamija”

(Engels [1884] 1973, 71–72).

Navedeni citat iz studije *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* Fridriha Engelsa (Friedrich Engels) predstavlja objašnjenje, jednog od dvojice utemeljivača marksizma, posljedica radikalnih promjena do kojih je doveo izlazak žena radničke klase iz privatne sfere na tržište rada. Naime, Engels i Marks, ne samo u ovom spisu već i u ranijim etapama njihovog rada, između ostalog i u *Komunističkom manifestu*, posebnu pažnju poklanjaju temi restrukturiranja radničke porodice u uslovima tadašnjeg kapitalizma. Uprošćeno rečeno, srž nejednakog položaja žene u porodici oni lociraju u njenoj ekonomskoj zavisnosti od muža. Zbog logike kapitala i potrebe za jeftinom tzv. dopunskom radnom snagom, žene iz radničkih porodica bile su prinuđene da izađu iz domena privatnosti na koji su u 19. vijeku žene buržujke još uvijek dominantno bile ograničene. Radnice i radnička djeca su iz kuće izašli kako bi pomogli svojoj porodici da opstane, međutim, postali su jeftina snaga koju kapitalisti dodatno izrabljuju, čemu Marks posvećuje segmente Prvog toma *Kapitala*.²

S druge strane, kao u gore navedenom citatu, dijalektički posmatrano, kapitalizam proizvodi sopstvene kontradikcije. Osim eksploatacije na tržištu rada, radnice izlaskom iz privatne sfere ujedno dobijaju mogućnost ekonomske nezavisnosti od svojih supruga. Muškarci više nisu isključivo „hranitelji“ porodice, piše Engels, sada je i radna žena ona koja donosi novac, i od čijeg rada i izvan kuće, zavisi opstanak porodice. Ova ideja o tektonskim promjenama u radničkoj porodici 19. vijeka, u skladu je sa idejom vodiljom *Porijekla porodice...*, koja je pored Bebelove opsežne studije *Žena i socijalizam* bila temeljni kamen razvoja klasičnomarksističkog pristupa tzv. ženskom pitanju. Ta ideja glasi: „Prva klasna suprotnost koja se javlja u historiji poklapa se s razvojem antagonizma muža i žene u monogamiji, a prvo klasno ugnjetavanje — s ugnjetavanjem ženskog spola od strane muškog“ (Engels [1884] 1973, 65–66).³

2 U dijelu „a) Kapital prisvaja dopunske radne snage. Rad žena i dece“ (*Kapital* [1867] 1974, 349–357).

3 Tokom druge polovine 20. vijeka u okvirima zapadne misli, ova Engelsova studija postaje predmet inspiracije i temeljne kritike različitih struja feminizma. Detaljnije o feminističkim kritikama ove Engelsove studije, između ostalog i u: *Engels Revisited*.

Konsekventno tome važi logika iz navedenog citata – kada se ukloni ekonomska zavisnost žena i njihova ograničenost na privatnu sferu, ukloniće se i sam uzrok njihove podređenosti. Zato je Engels naprečac izvukao zaključak kako je u proleterskoj porodici uklonjena muška dominacija: „osim možda nešto brutalnosti prema ženi, koja je uzela maha otkako je uvedena monogamija“. Upravo u ovom gotovo usputnom dodatku, u riječima *osim možda* leži ključni problem i izazov marksističkog pristupa rodno zasnovanom nasilju, kojim su se bavile marksistkinje tokom proteklih stotinjak godina. Njihov izazov bio je da isprva intuitivno, a potom sve eksplicitnije, prvo uvide, a u narednom koraku i objasne, kako *nasilje* nije puka posljedica, koja će se maltene sama od sebe prevazići sticanjem ekonomske nezavisnosti žena, već je ono *sistemska*, tj. u kojemu nejednakog položaja žena u kapitalističkim društvima.

Rekonstrukcija ključnih tački dosadašnjeg razvoja feminističko-marksističkog pristupa rodno zasnovanom nasilju, kao i analiza današnjeg konteksta uslovljenog globalnom pandemijom iz perspektive teorije socijalne reprodukcije (TSR)⁴, kao savremenog vida ovih pristupa nastalih na presjeku feminizma i marksizma, jeste namjera ovog teksta.

S tim u vezi, izdvojena su tri posebno ilustrativna primjera ljevičarskog pristupa fenomenu rodno zasnovanog nasilja. Oni su odabrani po uzoru na pristup Ankice Čakardić u tekstu o tri različita istorijska pravca TSR (Čakardić 2020). Pod njima Čakardić podrazumijeva – socijalistički feminizam povezan sa Drugom internacionalom, tzv. „autonomistički feminizam“ iz sedamdesetih godina 20. vijeka, i savremene TSR pristupe.

Jedan je tekst Aleksandre Kolontaj (Александра Михайловна Коллонтай), „Radna žena i majka“ (engl. “Working Woman and Mother”, Kollontai [1921] 1977), koji je uzet kao karakterističan za klasičnomarksistički pristup. Drugi je knjiga *Rad ljubavi* Đovane Franke Dala Koste (Giovanna Franca Dalla Costa) iz 1978. godine, koja je odabrana kao primjer tzv. drugotalasnog feminističkog rekonceptualizovanja klasičnomarksističkih postavki. Kao reprezentativan za savremeni TSR pristup, odabran je tekst Titi Batačarje (Tithi Bhattacharya) „Rodno, seksualno i ekonomsko nasilje u neoliberalizmu“ (2019).

Klasičnomarksistički pristup – četiri ženske sudbine

Aleksandra Kolontaj jedna je od najupečatljivijih i najuticajnijih marksistkinja iz perioda Druge i Treće Internacionale, posebno zato što je cjelokupni svoj rad posvetila ženskim borbama u okviru komunističkog pokreta. Između ostalog, ona je i svojim ličnim primjerom, kao prva žena ikada koja je postala ministarka, bila simbol nove sovjetske žene. Aleksandra Kolontaj je neizmjer-

4 Prema definiciji Suzan Ferguson (Susan Ferguson), TSR polazi od pretpostavke da su produkcija dobara, usluga i produkcija života dio integralnog procesa, ili drugim riječima – poimanje da se rasna i rodna opresija pojavljuju kapitalistički (Ferguson 2016).

no značajna figura zbog toga što je zajedno sa drugim marksistkinjama svoga vremena, poput Klare Cetkin (Clara Zetkin) i Inese Armand (Inessa Armand), žensko pitanje sa periferne pozicije radničkog pokreta nastojala da postavi u njegovo središte. One su uvidjele ogromni potencijal u organizovanju radnica, kao i neminovnost ženske ravnopravnosti u socijalističkom društvu.

Vrhunac njihovog rada predstavlja osnivanje Ženotdela, odjeljenja za poslove koji se tiču žena (rus. Женотдел, Отдел по Работе Среди Женщин) 1919. godine. Ovo tijelo pristupalo je ženskoj emancipaciji kompleksno uzimajući u obzir nejednakost žena i u javnom, ali i privatnom životu. U okviru njega, radilo se na agitaciji, udruživanju, obrazovanju žena, na tome da radnice i seljanke postanu delegatkinje u partiji i punopravne u izgradnji tada tek osnovanog socijalističkog društva. Predstavnice Ženotdela su uticale na donošenje novih legislativa, poput onih o raskidu braka, i izborile su se za usvajanje reproduktivnih prava, kao što je pravo na abortus. Koliko je to bio revolucionarni korak za žene Sovjetskog Saveza, ali i globalno, upečatljivo se pokazuje time što čak i stotinu godina kasnije pravo na abortus predstavlja stalno mjesto napada konzervativnih politika. Iako je trenutno medijski najekspoziraniji primjer ograničavanja, pa čak i ponovljenih najava potpunog ukidanja ovog prava u Poljskoj, nije riječ o poljskom izuzetku već mnogo širem problemu, koji se može uzeti kao jedan od najupečatljivijih primjera sistemskog rodno zasnovanog nasilja.

U odnosu na osnovnu nit ovog rada, iz obimnog i žanrovski raznovrsnog opusa Aleksandre Kolontaj – u kome se bavila najrazličitijim aspektima ženskog iskustva od njihovog nejednakog položaja u tradicionalnoj porodici, preko dotašanjih ograničenja i novih mogućnosti oslobađanja seksualnosti, do političkih borbi komunistkinja (detaljnije u: Bujaković 2019) – izabran je pamflet „Radna žena i majka“ iz 1921. godine. U tom pamfletu, na vrlo slikovit način, koristeći i svoje literarno umijeće, Aleksandra Kolontaj upoređuje iskustvo majčinstva četiri žene različitih klasnih i društvenih pozicija. Upravo taj pamflet je na ovom mjestu izdvojen iz barem dva razloga.

Prije svega, zanimljiv je iz istorijske perspektive, kao početni korak koncipiranja jednog marksističkog pristupa temi reproduktivnih prava.⁵ Potom, i zbog načina na koji je sam pamflet formalno napisan, kao pričanje o različitim iskustvima žena i njihovo međusobno kontrastiranje. Ta forma u sličnim vidovima prepoznaje se i u tekstovima savremenih teoretičarki socijalne reprodukcije, i to kao jedna od njihovih vrlo markiranih stilskih karakteristika. Iako, naravno, ovaj vid pisanja nije isključivo vezan samo za marksističku feminističku struju. Ali jeste čest u ovom korpusu, iz razloga što autorke vrlo eksplicitno žele da svojim tekstovima i doslovno politički agituju i privuku žene u ljevičarske pokrete. Dakle, sa istim ciljem sa kojim je to prije vijek radila i Aleksandra Kolontaj. Jedan od efektivnijih načina da to urade jeste premošćivanje jaza između sistemskog i ličnog nivoa, tako što se s jedne strane sistemski opresija

5 Ankica Čakardić je razvila tezu o tome kako se postavke marksistkinja sa početka 20. vijeka, između ostalih i Aleksandre Kolontaj, mogu tumačiti kao „rana teorija socijalne reprodukcije“ (Čakardić 2019; Čakardić 2020).

opisuje kroz pojedinačne primjere sa kojima se lako može empatisati i u kojima se žene mogu i same prepoznati. I povratno, s druge, ti konkretni primjeri služe kao metafora za šire društvene odnose i sam kapitalistički sistem koji se zasniva na temeljima i klasne i rodne nejednakosti.

Kolontaj pamflet započinje surovim opisom tadašnje realnosti u nekoliko koraka. Ona nas upoznaje sa četiri Mašenke, redom: suprugom direktora fabrike, praljom, služavkom, i radnicom u fabrici, zaduženom za bojanje tekstila. Četirima Mašenkama sem imena zajedničko je i to što su sve trudne i očekuju bebu. Ali klasa ih suštinski dijeli, čineći njihova iskustva trudnoće, poroda i kasnije, sudbine njihove djece potpuno drugačijim. Ovo je jedna od ključnih ideja koje se Aleksandra Klontaj držala tokom čitavog svog djelovanja – ideja da između žena buržujске klase i žena radničke klase ne može biti solidarnosti, upravo iz razloga što su interesi klasa kojima pripadaju sukobljeni.⁶

Tokom trudnoće gospođe Mašenke, piše Kolontaj, o njenim potrebama brinu svi članovi domaćinstva i posluge, jer doktor savjetuje da ona ničim ne bude opterećena i da se nikako ne nervira. Gospođa dobija takav tretman, jer se očekuje da rodi nasljednika sveg porodičnog bogatstva. Kolontaj ovim primjerom namjerava da razobličiti hipokrizuju viših klasa kojima je majčinstvo sveto, ali samo ono privilegovanih žena.

Za razliku od gospođe, Mašenka pralja radi bez odmora. Ona bi pomislila da se neko sa njom grubo šali, ako bi joj rekao da se posebno pazi tokom trudnoće, kontrastira Kolontaj iskustvo radnih žena i buržujki. Treća Mašenka, služavka, u kuću fabrikanta dolazi kao ispomoć koju su na zahtjev gazdarice doveli sa sela. Ona radi za troje, sa minimalnom platom, uz to i svojom vedrinom uveseljava domaćinstvo. Međutim, nad njenu vedrinu se vrlo brzo nadvija fabrikantova sjenka:

„Tada direktor fabrike počinje da odmjerava djevojku. Njegovo interesovanje raste. Djevojka ne vidi opasnost; ona je neiskusna, priprosta. Gospodar postaje veoma ljubazan i pažljiv. Doktor mu je savjetovao da ne postavlja nikakve zahtjeve pred svoju gospođu-suprugu. Mir, on kaže, to je najbolji lijek. Direktor fabrike voljan je da je pusti da se porodi u miru, sve dok on ne mora da pati. Služavka se takođe zove Maša. Stvari se lako mogu urediti; djevojka je neznalica, glupa. Nije ju teško uplašiti. Moguće ju je na ma šta natjerati. I tako Maša zatrudni. Prestaje se smijati i počinje izgledati izmučeno. Nervoza joj grize srce danju i noću.

Gospođa Maša doznaje. Priređuje scenu. Djevojka dobija dvadeset i četiri časa da napusti kuću. Maša luta ulicama. Ona nema prijatelja, ni gdje da ode. Ko bi zaposlio ‘takvu vrstu djevojke’ u bilo kojoj ‘poštenoj’ kući? Maša luta bez posla, bez hljeba, bez pomoći. Ona prelazi rijeku. Gleda u tamne talase i okreće se od njih drhteći. Hladna i tmurna rijeka je užasava, ali istovremeno čini se kao da je mami“⁷ (Kollontai [1921] 1977, 129).

6 Detaljnije o ovoj temi autorka teksta pisala je u: Bobičić 2020b.

7 Citat je prevela autorka ovog teksta. “Then the factory director begins to glance at the girl. His attentions grow. The girl does not see the danger; she is inexperienced, unsophisticated.

U ovom primjeru je prikazano seksualno nasilje nad ženom kao neraskidivo povezano sa strukturnim nasiljem u kojem se Maša služavka nalazi. Druge dvije Maše, pralja i farbarica, nisu prikazane kao osobe sa iskustvom seksualnog nasilja, ali i njihova tijela, kao i tijela njihove djece, takođe su predmet izrabljivanja i sistemskog nasilja. Kroz primjer farbarice, kojoj se od otrovnih isparenja slošilo, ali ni od doktora nije dobila potrebnu njegu i razumijevanje, niti od fabrikanta trudnički dopust, Kolontaj ilustrira sistemski loš tretman žena iz radničke klase. A nakon desetočasovnog radnog dana – opisuje dan u životu jedne ruske radnice onoga vremena Kolontaj – farbarica brine o drugim ukućanima. Zato prva ustaje, a posljednja liježe (isto, 129).

I tako se krug zatvara. Gospođa Maša ima svu njegu, dok pralji, služavki i farbarici trudnoća samo dodatno otežava naporan život. Prema sličnom principu Kolontaj potom opisuje i sam čin poroda ove četiri žene, njihova iskustva majčinstva, kao i sudbine njihove djece. Gazdarica dobija svaku dostupnu medicinsku pomoć, i podršku svih u domaćinstvu. Pralja se porađa sama, iza zavjese u sobi punoj drugih ljudi. Njeno dijete je slabašno i čini joj se kao da je optužuje što ga je donijela na svijet. Služavka se porađa na ulici, i nakon što u punim sirotištima odbiju da uzmu njenu bebu, odlučuje da zajedno sa njom izvrši samoubistvo utapanjem u rijeku. Dijete farbarice, nakon izuzetno teškog porođaja, koji je porodilja jedva preživjela, rodilo se kao nedonošče, zbog otrova iz fabrike nije uspjelo da preživi prvih devet mjeseci. Za to vrijeme dijete fabrikantata iz dana u dan napreduje. Djeca u radničkim porodicama umiru kao muve, piše Kolontaj upotpunjujući realistički opis statističkim podacima iz različitih država Evrope onoga vremena.

Savemenim jezikom rečeno, radne Maše su neophodne radnice (na engleskom jeziku se ustalila sintagma *essential workers*), bez kojih metaforično prikazano domaćinstvo, u stvari, cjelokupna kapitalistička struktura, ne bi izdržali. A iako nepohodne, one su zarobljene u uslovima izuzetno lošeg kvaliteta života, gotovo bez ikakvih radnih prava.

Nasuprot ovom dikensijanskom opisu društva, Kolontaj poziva na to da se zamisli drugačiji svijet, u kojem nema Maša gazdarica i Maša služavki, u kojem nema „parazita i zaposlenih radnika“ (isto, 134). U zaključku pamfleta, Kolontaj mijenja ton. Prije svega ističe neophodnost zakonske zaštite radnih

The master gets very kind and loving. The doctor has advised him not to make any demands on his lady-wife. Quiet, he says, is the best medicine. The factory director is willing to let her give birth in peace, as long as he does not have to suffer. The maid is also called Masha. Things can easily be arranged; the girl is ignorant, stupid. It is not difficult to frighten her. She can be scared into anything. And so Masha gets pregnant. She stops laughing and begins to look haggard. Anxiety gnaws at her heart day and night“

Masha the lady finds out. She throws a scene. The girl is given twenty-four hours to pack her bags. Masha wanders the streets. She has no friends, nowhere to go. Who is going to employ ‘that kind of girl’ in any ‘honest’ house? Masha wanders without work, without bread, without help. She passes a river. She looks at the dark waves and turns away shivering. The cold and gloomy river terrifies her, but at the same time seems to beckon.”

prava poput uvođenja osmočasovnog radnog vremena, zabrane noćnog rada za žene i mlade, zabrane rada za djecu mlađu od šesnaest godina, a do punoljetstva samo pola radnog vremena, neophodnost obezbjeđivanja bezbjednih i povoljnih uslova za rad, organizovanje kantina, uvođenje porodiljskog odsustva i porodiljske nadoknade (isto, 135–137). Konačno, na samom kraju ona poziva žene radničke klase da se priključe radničkom pokretu, jer vidi snagu u zajedništvu i masovnosti pokreta (isto, 139).

Sedamdesete – nasilje nad ženama i kućni rad

Feminističke teoretičarke druge polovine 20. vijeka otišle su korak dalje, jer ne samo da su klasičnu marksističku analizu primjenjivale na analizu položaja žena, već su u središte analize postavile ženu, time radikalno mijenjajući same marksističke postavke. Ono što je kod Aleksandre Kolontaj intuitivno nagoviješteno, kao što je očito u prethodno analiziranom pamfletu kroz notiranje raznih tipova nasilja nad radnim ženama, kod teoretičarki tzv. drugog talasa eksplicira se kao središte problema. Jedan od najznačajnijih doprinosa marksističkih feministinja iz ovog perioda upravo je razvijanje argumenta da nasilje nad ženama nije nusprodukt nejednakosti, kako je o tome usputno pisao Engels, već je ono strukturno uvezano sa samim kapitalističkim projektom. Ono nije dodatak, već potporni stub eksploatatorskog kapitalističkog društvenog uređenja.

Kao ilustrativan primjer tog teorijskog promišljanja, u ovom se tekstu uzima studija *Rad ljubavi* Đovane Franke Dala Koste, čiji je podnaslov „Kućanski rad i nasilje prema ženama“. Ta je studija odabrana zato što se i najuže tiče teme nasilja nad ženama, koja je u fokusu ovog rada i cjelokupnog temata. Naravno, treba imati na umu da se rad Dala Koste ne može odvojiti od rada drugih talijanskih feministkinja onoga vremena, od kojih je na ovdašnjim prostorima možda i najpoznatija Silvija Federiči (Silvia Federici) (detaljnije o tadašnjem italijanskom feminističkom pokretu u: Cuninghame 2008). Međutim, kao i u slučaju odabira prethodnog pamfleta Aleksandre Kolontaj, autorska namjera iza ovog rada je i ta da se osvijetli korpus koji nije toliko poznat u našim sredinama, a od velikog značaja je za razvoj feminističko-marksističke misli inače, i posebno kad je u pitanju fenomen strukturnog nasilja. S tim u vezi jeste i činjenica da je Dala Kostina studija prevedena tek prošle godine.

Svoj ključni argument Dala Kosta iznosi već na početku knjige. Naime, mada nasilje nad ženama jeste postojalo u prethodnim epohama, kao ono što je specifično za to nasilje u okvirima kapitalističkog sistema ova autorka ističe da:

„s kapitalizmom muško nasilje protiv žena dobiva novu funkciju i osnovu u radu kojeg je žena primorana izvršavati – kućanskom radu. To je rad proizvodnje i reprodukcije radne snage, osnovno mjesto obavljanja tog rada je

kućanstvo, a primarna jedinica unutar koje se odvija – obitelj. [...] Ekstremno nasilje koje obilježava odnos između kapitala i žene posljedično se reflektira na odnos između muškarca i žene – odnos koji nužno uključuje nasilje muškarca protiv žene“ (Dalla Costa 2019, 7–8).

Dala Kosta eksplicira kako kada govori o temi kućnog rada i od njega neodvojivog nasilja nad ženama, primarno misli na odnose u radničkoj porodici, i to na one koji su od 19. vijeka zastupljeni u zemljama razvijenog kapitalizma (isto, 8). Kako dalje navodi, između različitih tipova nasilja, fokusira se na „fizičko-seksualno“ nasilje muškaraca protiv žena u porodici, i izvan nje.

I iz savremene perspektive gledano, od posebnog značaja u njenom pristupu jeste izražen kritički otklon prema klasičnom marksizmu. S tim u vezi, ona piše: „Unatoč tome što ekonomisti, i oni buržujski i marksisti, nikada to nisu primijetili, kućanski rad postoji. I kao što postoji taj rad, postoji i tržište i odgovarajući tip ugovora – brak“ (isto, 11). Za razliku od Aleksandre Kolontaj koja nikada eksplicitno ne dovodi u pitanje autoritet klasika, ali u samom svom pristupu njihove teze dalje razvija u pravcu osvješćivanja ženske društvene uloge i specifičnosti njenog položaja, Dala Kosta, opet u skladu sa svojim vremenom i drugotalasnim napetim odnosom između ljevice i feminizma (Bobičić 2020a), vrlo otvoreno kritikuje marksističko previđanje kućnog rada.

Na ovom mjestu namjera je sumiranje ključnih koraka argumentacije ove talijanske feministkinje, koja sa distance od četiri decenije nužno mora da se kontekstualizuje i dovede u vezu sa dominantnim temama onoga vremena. Npr. samo postojanje kućnog rada, njegovo prepoznavanje kao rada, sada je opšte feminističko znanje, ali u trenutku nastanka *Rada ljubavi*, predstavlja relativno novi koncept koji se tek teorijski uobličuje i aktivistički se tek počinje postavljati zahtjev za njegovo priznanje. Slično je i sa kritikom ideje romantične ljubavi kao konstrukcije, kojom se maskira nejednak položaj žene u porodici.

Kako bi izvukla zaključke o tome da je nasilje i ucjena izdržavanjem način da se žena radničke klase disciplinuje i natjera da obavlja neplaćeni kućni rad, u prvom dijelu studije Dala Kosta prvo objašnjava položaj žene u porodici, kao onaj koji ima elemente robovske, kao i radničke eksploatacije. Ipak, eksploatacija žene drugačija je i od jednog i drugog tipa, zbog specifičnosti njenog položaja u kapitalističkom društvu. Na pitanje pod kojim pritiskom radi žena, Dala Kosta kaže kako za razliku od roba koji radi pod pritiskom spoljašnjeg terora, slobodni radnik uči da dominira sam sobom, što direktno preuzima od Marksa (ibid, 19). Nužnost radnika da zadovolji vlastite potrebe ga tjera da se samodisciplinuje. Žena koja ne prima nadnicu, ima pritisak da preživi, a njeno preživljavanje je vezano za reprodukciju cijele porodice. Upravo ta potreba je, poentira Dala Kosta, mistifikovana kroz ideologiju ljubavi (isto, 20). Ona takođe piše o specifičnim aspektima posla kućne radnice koji su uzrok izbijanja fizičkog nasilja. Između ostalog, ženin posao je kontinuum, on nikad nije gotov (isto, 26).

Dala Kosta svoju analizu zaoštrava, potpuno preokrećući teze Aleksandre Kolontaj. Dok je Kolontaj odbijala ikakvu mogućnost saradnje između žena radničke i viših klasa, a govorila pohvalno o saradnji između radnica i radnika, Dala Kosta i djelovanje muškaraca vidi kao neprijateljsko i izrabljujuće prema ženama. S tim u vezi je i njena teza kako su uslovi rada kućne radnice nasiljniji od uslova rada radnika u kapitalizmu, jer žene ne dobijaju ni nadnicu. Muškarac kao ženin sudija i policajac, funkcionise kao sluga kapitala: „Muškarac, naime, kao izravni primatelj i korisnik kućanskog rada, primarni je gospodar žene te je on stoga glavna karika u odnosu iskorištavanja između žene i kapitala. Zato je njegova zadaća da izravno disciplinira rad žene. A taj ‘tretman’, instrument kojim muškarac nameće disciplinu, u velikoj mjeri uključuje fizičko nasilje“ (isto. 30).

Kapital na taj način, zaključuje Dala Kosta, štiti sebe od klasnog neprijatelja, jer pravi razdor između interesa muškaraca i žena. Ona u ovoj analizi ide još jedan korak dalje, u pravcu pojednostavljenog tumačenja kako nasilje koje muškarac doživi obavljajući svoje radne uloge, potom poput „ispušnog ventila“ iskaljuje prema sopstvenoj supruzi. Dok je sa druge strane, ono u funkciji zastrašivanja žena da se bore protiv kućnog rada, ističe ova autorka. Na ovakvim se mjestima najbolje vide ograničenja drugotalasnih feminističko-marksističkih pristupa, poput Dala Kostinog, jer se pojedini društveni odnosi gotovo paušalno psihologizuju i uprošćavaju do banalnosti. To je cijena ovako radikalnih tekstova koji pomjeraju granice, jer autorke često preuzimaju rizike, pa u pojedinim tezama odu dalje nego što argument to dopušta.

Na ovom je mjestu važno skrenuti pažnju na barem još jedan aspekt koji Dala Kosta uzima u obzir u svojoj studiji. Naime, ona objašnjava zbog čega kapitalistička država ne uspijeva da riješi problem nasilja nad ženama. Ukratko, zato što je to protivno kapitalističkim interesima. Država organizuje porodicu oslanjajući se na neplaćeni ženski rad, i to dodatno kodifikuje bračnim ugovorom i tako legitimizuje nejednaku moć muškarca i žene i u porodici, i u društvu (Dalla Costa 2019, 53). Zato se ona, samo pod pritiskom ženskih pokreta, katkada u sudnici pojavljuje kao „zaštitnica“ žena od muškog nasilja, iako je u stvari odgovorna za uzroke i održanje nasilnih praksi nad ženama (isto, 56).

I na ovaj način se uspostavlja horizontala porodica – država, ženski rad i legalizovano nasilje. Opet, uporedi li se ovo sa pisanjem Aleksandre Kolontaj može se napraviti paralela u tome što se uočava *strukturalnost* nasilja. Ono nije izolovan društveni fenomen, nije ni eksces, niti je svodivo samo na psihološki nivo, napor marksističkih misliteljki upravo je u tome da objasne uzroke nasilja. Kod Kolontaj je to licemjerje buržoaske klase, koja na svaki način eksploatiše radnice. U analizi Dala Koste takođe se nasilje dovodi u vezu sa kapitalističkim metodama eksploatacije. Posebno se iz pisanja Dala Koste može zaključiti kako kada bi se uradio pritisak na državu, kada bi se radikalno zahtijevalo ukidanje nasilja, da bi to moralo za sobom voditi i do potpunog raskidanja kapitalističkog sistema rada. Dakle, obratno od Engelsa. Ona polazi od radikalnog otpora nasilju, kako bi se omogućila promjena sistema kao cjeline.

Međutim, Dala Kosta svoju studiju, slično kao u prethodno analiziranom pamfletu Aleksandra Kolontaj, i kao što će u nastavku biti riječi Batačarja svoj tekst, ne zadržava na analizi sistema koji zasniva svoj opstanak na tome što ohrabruje i dopušta nasilje nad ženama, već sa mogućnostima ženskog otpora i udruživanja. Dala Kosta napominje kako su od početaka kapitalizma žene masovno pružale otpor, a da borba protiv fizičkog i posebno seksualnog muškog nasilja, mora biti nezaobilazan aspekt ženske borbe protiv kućnog rada (Dalla Costa 2019, 84).

Savremeni pristupi – o društvenim uzrocima nasilja nad ženama

U savremenim pristupima rodno zasnovanom nasilju, koji se razvijaju u okvirima tzv. teorije socijalne reprodukcije, akcentat je na društvenim okolnostima kapitalizma koji pogoduju proizvodnji nasilja, kako to sažima jedna od najznačajnijih predstavnica ovog pristupa Titi Batačarja (Bhattacharya 2019). Svoj ključni tekst⁸, koji za temu upravo ima eskalaciju rodno zasnovanog nasilja u kontekstu neoliberalnog kapitalizma⁹, započinje pozivanjem onih koji čitaju da zamisle sliku u kojoj nagi bijeli muškarac po hodnicima luksuznog hotela na Menhetnu progoni Crnu ženu, tražiteljku azila, koja radi za nisku nadnicu. Ovo je slika nekadašnjeg predsjednika Međunarodnog monetarnog fonda, francuskog političara Dominika Stros-Kana (Dominique Strauss-Kahn), i tridesetogodišnje Nafisatu Dialo (Nafissatou Diallo) spremačice u Stros-Kanovom hotelu, koja je u SAD došla iz Gvineje, nekadašnje francuske kolonije, pojašnjava Titi Batačarja.

I upravo u ovoj slici ona vidi ikonički prikaz našeg vremena. (Može se komparativno dodati, kao što je i slika služavke sa sela koju po dolasku u grad-

8 U ovom radu navedeni su citati sa izlaganja koje je Titi Batačarja prezentovala u Centru za ženske studije u Zagrebu maja 2019. godine, organizovanog u okviru 12. Subversive festivala „Europa na rubu – prema novom emancipatornom imaginariju“. Njeno izlaganje zapravo je zasnovano na tekstu iz 2013. godine “Explaining gender violence in the neoliberal era”. Kako je, dakle, u pitanju istovjetna građa, i u tekstu i na izlaganju, na ovom mjestu se preuzima prevod izlaganja Ivane Pešut sa portala *Slobodni filozofski*.

9 U tekstu iz 2013. Batačarja objašnjava kako koristi termin neoliberalni kapitalizam da bi uputila na demontiranje kenzijanskog upravljačkog sistema nacionalne ekonomije, koji je od osamdesetih godina prošlog vijeka zamijenjen u korist novog modela kapitalističke akumulacije. Pozivajući se na Nensi Frejzer (Nancy Fraser) i Nila Dejvidsona (Neil Davidson) ona dalje argumentuje kako se marksistički pristup neoliberalizmu ne zadržava isključivo na diskusiji o promjenama u funkcionisanju berze.

Od Frejzer preuzima ideju o tome kako je u prethodnom sistemu politika korišćena da se ukroti tržište, dok u neoliberalnom sistemu, tržišta pripitomljavaju politiku.

A od Dejvidsona navodi tumačenje neoliberalizma ujedno kao a) nove ekonomske strategije akumulacije koja se počela praktikovati od krize iz sredine sedamdesetih; i b) seta političkih mjera koje kapitalizam uvodi kako bi omogućio akumulaciju kapitala i uništio radničku klasu i njeno organizovanje (prema: Bhattacharya 2013/14).

sko domaćinstvo siluje fabrikant, slika carske Rusije.) Između ostalog, i zato što se u njoj gube razlike između pojedinaca i društva. To je „trenutak u kojemu distinkcija između individualnog i društvenog nestaje, i u kojem se bijeli, goli bogataš i Crna siromašna žena ispoljavaju kao čisto utjelovljenje društvenoga – prestaju biti pojedinci i pojedinke te postaju reprezentacija postojećih društvenih odnosa“ (Bhattacharya 2019). Kako bi objasnila razloge koji su doveli do ovog konkretnog nasilnog čina, Batačarja pravi luk od aktivnosti MMFa u zemljama globalnog Juga poput Gvineje tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog vijeka, a koje su uzrokovale siromašenje ovih djelova svijeta, do nivoa odluke Dialo da emigrira u SAD.

Ovaj upečatljivi primjer, kao ujedno i interpersonalni, ali i simboličan za šire društvene odnose, uporediv je sa primjerima koje vijek ranije navodi Aleksandra Kolontaj. Riječ je o sličnosti ne samo na nivou forme – simboličnog primjera – već na dubljem nivou. Može se, naime, uspostaviti kontinuitet marksističkih pristupa rodno zasnovanom nasilju. U tim pristupima fokus je na tome da se objasni kako klasna i nejednakost između ruralnih i gradskih sredina (u slučaju pamfleta Kolontaj), odnosno klasna, rasna i kolonizatorska nejednakost (u primjeru Batačarje), proizvode pogodan temelj za čitavi spektar nasilja i izrabljivanja ženskog rada i ženskog tijela.

Na ovom mjestu, od značaja je barem na još jednom nivou uporediti pisanje Aleksandre Kolontaj sa pisanjem Dala Koste i konačno, Batačarje. Kada opisuje dan u životu farbarke, Kolontaj pominje dvostruku opterećenost radnice koja „prva ustaje, a posljednja liježe“. Kao alternativu ovakvim praksama, ona predlaže kolektivizaciju domaćičkih poslova. Kada je pak majčinstvo u pitanju, Kolontaj, ponovo implicitno, otvara pitanje reprodukcije više klase koja se rađa kako bi nasljeđivala bogatstvo, i radničke klase čija djeca umiru poput mušica, a i kada prežive, jedino što im je zagantovano jeste to da budu sluge kapitalističkih interesa. Ovo drugo se dirljivo odslikava scenom u kojoj pralja gleda u svoju nejaku, tek rođenu bebu, i u bebinom pogledu prepoznaje prezir i osudu što ju je majka uopšte i donijela na ovaj svijet. Zbog toga se porodilja ne raduje svom djetetu, već oplakuje njegovu sudbinu.

Bilo je potrebno da prođe pola vijeka, a kako bi feminističke teoretičarke poput Dala Koste pronašle odgovarajući teorijski model da bi osvijetlile reproduktivni rad kao konstitutivni za kapitalizam, jer podrazumijeva ne samo fizičku reprodukciju radničke klase, već i poslove njege i brige, vaspitanja, emocionalne podrške, koje u jednoj radničkoj porodici obavlja žena. Taj rad, objašnjen opet u skladu sa kontekstom u kojem talijanska teoretičarka piše, obezbijeđen je pukom silom muškaraca nad svojim suprugama, bila ona u vidu različitih oblika direktnog ili indirektnog nasilja, i/ili zbog ucijenjenosti žena izdržavanjem, koje su umotane u šarenu lažu tzv. „romantične ljubavi“. Na taj način i sama radnička porodica reprodukuje kapitalističke odnose, a radnici djeluju u korist kapitala, jer pristaju da budu gospodari sopstvenim suprugama, koje trampe neplaćeni kućni rad za „sigurnost“ doma i osnovno izdržavanje.

Kada Batačarja navodi tri razloga uticaja neoliberalizma na eskalaciju nasilja tokom prethodne četiri decenije, posljednji od njih tiče se dva kapitalistička odgovora na krizu iz 2008. godine. Jedan odgovor jeste nametanje mjera štednje, a drugi, ponovo pospješivanje „određene ideologije o obitelji radničke klase“. Drugi predstavlja nametanje istog onog modela porodice koji kritikuje Dala Kosta. Prema tom modelu, teret reproduktivnog rada prebacuje se na porodicu, tj. žene, umjesto da država obezbijedi mjesto za stanovanje (o ovoj temi kod nas je pisala Vilenica 2019), menze, i sve druge usluge potrebne za održavanje ljudskog života od zdravstva, obrazovanja, njege djece, penzionog sistema, javnog prevoza itd. (Bhattacharya 2019). Privatizovanje ovih usluga pojačava pritisak na radničke porodice, argumentuje dalje ova autorka, zbog čega dolazi i do eskalacije intimnog partnerskog nasilja. Za ovu tvrdnju Batačarja se koristi različitim statističkim podacima koji ukazuju na porast nasilja u porodici u godinama kada se socijalna država urušava i zamjenjuje neoliberalnom politikom rezova.

I konačno, kao što Kolontaj i Dala Kosta svoje tekstove završavaju pozivanjem na udruživanje i borbu protiv izrabljivanja i rodno zasnovanog nasilja, tako i Batačarja daje primjer #MeToo pokreta¹⁰, kao jednog od vodećih u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, jer:

„[...] koji nam ne otkriva samo prirodu nasilja između muškaraca i žene, nego i diktatorsku prirodu radnog mjesta – naime, većinu muškaraca koje je ovaj pokret razotkrio kao počinitelje nasilja nalazi se na nadređenim, dominantnim položajima na radnom mjestu ili zajednici u odnosu na žene nad kojima su počinili nasilje (bilo kao njihovi zapošljavatelji¹¹ ili profesori), što bitno otežava pokušaj kolektivne borbe protiv nasilja“ (Bhattacharya 2019).¹²

Ograničenja ovog pokreta ona vidi u tome što traži pravdu i sankcionisanje nasilnika u okvirima kapitalističke države, za razliku od pokreta Black Lives Matter koji ukazuje na rasizam, zbog kojeg se u kaznenom sistemu SAD disproportionalno više osuđuju i zatvaraju Crne osobe. Poenta koju do kraja teksta Batačarja izvodi, tiče se u stvari toga kako zahtjevi u feminisitčkim borbama ne bi trebalo da se zadržavaju samo na nasilju kao interpersonalnom, jer uzročnik nasilja na taj način ostaje neuzdrman. Upravo zahtjevi za socijalnom državom, za obezbjeđivanjem infrastrukture za dostojanstven život i rad najširih društvenih slojeva, oni su koji omogućavaju ženama da se suprotstave nasilju, poentira ova autorka (Bhattacharya 2019).

10 O potencijalima pokreta #MeToo za radikalno organizovanje, kao u slučaju velikog štrajka koji je 8. marta 2017. godine održan u Argentini, piše Mason-Deese 2018. Pomjeranje od #MeToo do #WeStrike, argumentuje ova autorka, dešava se onda kada se uoči direktna veza između ekonomskog prekarijata i ženske ranjivosti od strane muškog nasilja, kao i ideja o ženskoj inferiornosti, kao korne ideje njihovog nejednakog položaja.

11 Ponovo je moguće napraviti komparaciju sa primjerom služavke iz pamfleta Aleksandre Kolontaj, jer je i ona žrtva poslodavca.

12 Detaljnije o #MeToo kampanji i ovdašnjem slučaju Marije Lukić, detaljnije u tekstu „Kampanje kao (mogući) instrumenti borbe protiv nasilja nad ženama u savremenoj Srbiji“, u ovom tematu.

Na tragu ovog pristupa jeste i niz intervjua koje su Džoana Brener (Johanna Brenner) i Nensi Holmstrom (Nancy Holmstrom) vodile sa radnicama iz različitih djelova svijeta, a u vezi sa uticajem mjera štednje na njihov rad, život, i sindikalne borbe. Za temu ovog rada posebno je ilustrativno iskustvo Konstantine Kuneve. Ona je istoričarka, koja se zbog sinovljeve bolesti preselila u Grčku i zaposlila kao higijeničarka. Potom je osnovala Sveatički sindikat čistačica i radnica u domaćinstvu, jer tradicionalni sindikati najčešće odbijaju da se bave radništvom koje je uključeno u savremene izuzetno prekarizovane modele rada. Zbog svog sindikalnog rada bila je napadnuta na izraženo mizogin način – polili su joj lice sumpornom kisjelinom (Brener & Holmstrom 2017, 45).

Kako bi se analizirao jedan ovakav slučaj potrebno je u obzir uzeti ne samo radnu eksploataciju, već sa njom uvezano rodno zasnovano nasilje, i pored toga, ksenofobni napad na migrantkinju. No, slučaj Kuneva je važan i zbog jačanja sindikalnog i feminističkog pokreta, koji je nastao kao odgovor na višestruke pritiske i nasilje, što je zločin nad Kunevom ogolilo na najdirektniji način. Ponovalo se zatvara krug. Primjeri rodno zasnovanog nasilja koje služi kako bi se žene disciplinovale, i u javnom i privatnom prostoru, ne ističu se samo radi ilustracije nepravde, nego i kao pokretačka snaga za neminovno žensko udruživanje kroz različite forme – sindikate, štrajkove, globalnu solidarnost radnica, uz uvažavanje svih lokalnih konteksta i nejednakog globalnog razvoja.

Rodno zasnovano nasilje u kontekstu pandemije COVID-19

Uslovi trenutne pandemije uzrokovane virusom COVID-19 i predstojeće ekonomske krize, za koju se predviđa kako će biti razornija čak i od Velike ekonomske krize iz 1929, uslovi su koji pogoduju porastu nejednakosti, dodatnom urušavanju životnog standarda, pa time i porastu rodno zasnovanog nasilja. TSR se u ovakvom kontekstu pokazuje kao valjan teorijski okvir za analizu i razumijevanje samih uzroka porasta rodno zasnovanog nasilja, upravo zato što se ne zadržava samo na nivou interpersonalnih odnosa, već objašnjava strukturu kapitalističkog sistema u skladu sa klasičnim marksističkim tezama o tome kako kapitalizam iznova i iznova proizvodi sve veće krize. Cijenu krize već plaćaju radnička i urušena srednja klasa, a prema svim dosadašnjim podacima, posebno su ugrožene žene. Analiza „ženskog lica“ pandemije COVID-19 već je pokrenuta u specijalnim brojevima mnogobrojnih akademskih časopisa. Između ostalih i u časopisu *Gender, Work & Organization* i početkom godine tek pokrenutog časopisa *Spectrum*, koji uređuju teoretičarke socijalne reprodukcije.

Tako *Spectrum* donosi i Manifest feminističkog kolektiva u sedam tačaka, koje se odnose na: 1) kritiku kapitalističkog forsiranja proizvodnje profita u odnosu na život; 2) priznavanje radnica i radnika socijalne reprodukcije kao neopodnih; 3) poziv – „spašavajte ljude, ne banke“; 4) politiku otvaranja granica, a

zatvaranja kaznenih institucija; 5) solidarnost kao oružje protiv kapitala; 6) feminističku solidarnost protiv partnerskog nasilja; 7) to da radnice i radnici socijalne reprodukcije imaju društvenu moć, koju mogu da iskoriste da reorganizuju društvo (The Marxist Feminist Collective 2020). Ovim se manifestom osavremenjuje i ponovno artikuliše jedna od ključnih marksističkih ideja o društvenoj moći radnica i radnika. U današnjem kontekstu pandemije, kada se jasno razotkrivaju mehanizmi funkcionisanja kapitalizma, više ne može biti skrivana njihova *esencijalnost*, za doslovno održavanje života. Taj uvid može biti ključan korak ka sindikalnom organizovanju ove društvene grupe. U tom smislu se ovaj *Manifest* obraća Mašenkama današnjice, slično kao što je vijek ranije i Aleksandra Kolontaj pozivala na njihovo udruživanje i pobunu protiv eksploatacije.

Posebna ranjivost žena, koja se samo dodatno intenzifikovala u vremenu krize, uočava se kroz nekoliko ključnih aspekata, kako života u privatnosti, tako i onoga u javnosti. Prvo i najočiglednije jeste činjenica da je sa početkom pandemije i restriktivnim mjerama kretanja zabilježen porast intimnog partnerskog nasilja (o stanju u Srbiji u: AŽC 2020; regionu: Bashevska 2020; i na globalnom nivou: Kim & al. 2020).

Žene su se sa krizom suočile i u profesionalnom radu. Na primjer, vrlo brzo nakon početka izolacije primijećen je pad u produktivnosti akademskih radnica, bez čega one ne mogu da napreduju u karijeti. U novim okolnostima, akademske radnice su dodatno opterećene poslovima njege i brige djece i starih, i drugim kućnim radom (detaljniji podaci u: Gabster & al. 2020; Malisch & al. 2020).

U jednom od priloga za časopis *Gender, Work & Organization* Kejt Ban (Kate Bahn), Dženifer Koen (Jennifer Cohen) i van der Melen Rodžers (van der Meulen Rodgers) pišu iz feminističke perspektive o pandemiji COVID-19 i o značaju poslova njege na globalnom nivou (Bahn, Cohen & van der Meulen Rodgers 2020). One ističu kako je današnja kriza ponovo ukazala na rodnu podjelu rada u kući (o kućnom radu u Srbiji detaljnije u: Babović 2020). Takođe, na našem govornom području o uticaju pandemije na živote žene iz ugla TSR, između ostalog i o problemima rodne podjele kućnog rada, pisala je i Maja Solar u tekstu „Iza leđa korone: rad, kuća i vrijeme“ (2020).

U periodu trenutne krize ženama su dodatno ugrožena reproduktivna prava. Umjesto da im se obezbijedi pomoć i da se reaguje na produbljivanje i odranije postojećih društvenih nejednakosti, državne politike se usmjeravaju na ukidanje reproduktivnih prava žena, ističu Ban, Koen i van der Melen Rodžers. Primjer koji za to navode jeste ukidanje prava na abortus u pojedinim državama SAD. Ta je procedura okvalifikovana kao neesencijalna, pod izgovorom da se tako povećavaju kapaciteti bolnica i oslobađaju bolnički kreveti u vrijeme pandemije.

O devastirajućim posljedicama uskraćivanja reproduktivnih prava žena na globalnom nivou, upravo u periodu kada su ta prava ženama prijeko potrebna, piše i Sofi Kazins (Sophie Cousins). Preporuka Svjetske zdravstvene organizacije

bila je da u uslovima pandemije nikako ne treba uskraćivati reproduktivna prava žena. Prema projekcijama UN Populacionog Fonda uskraćivanje ovih prava rezultiraće sa oko sedam miliona neplaniranih trudnoća i ogromnim porastom rodno zasnovanog nasilja. Slična su i predviđanja Marie Stopes International, koji projektuju da će neželjene trudnoće dovesti do 2.7 miliona nebezbednih abortusa i 11 000 preventabilnih smrti povezanih sa porođajima (Cousins 2020).

Posebno su ugrožene radnice koje obavljaju tzv. neophodne poslove – bilo da rade u marketima, ili u fabrikama u krajnje nebezbednim uslovima¹³, ili na sivo i/ili crno, ili da su zaposlene u medicinskom i prosvetnom sektoru. Izuzetno loši uslovi i nedostatak zaštite na radu, zbog čega se zaraza COVID-19 u fabrikama nekontrolisano širila, čime je ugrožena i sama egzistencija radnica i radnika, podstakli su štrajkove i u ovdašnjim fabrikama (u „Juri“ i „Magna seating“ u Odžacima) (Kovačev 2020, Miladinović 2020). Naravno, u ovim različitim oblastima djelovanja ugroženi su svi radnici bez obzira na rod, ali za žene je specifična dvostruka opterećenost. Uz to su čitave grane industrije vezane za socijalnu reprodukciju, odranije već feminizovane. Takođe, zbog ekonomske krize koja tek počinje, posebno ranjive grupe žena usljed nemogućnosti da zadrže poslove, ulaze u seksualni rad kako bi omogućile osnovnu egzistenciju porodice (Lovett & Nway 2020).

Namjera ovog teksta je dvostruka. Jedna je da se povežu tri ključne tačke iz istorije, kako bi se rekonstruisao razvoj feminističko-marksističkog pristupa rodno zasnovanom nasilju. Druga je da se uoči potencijal ovog pristupa u savremenim okolnostima. Prije svega, zato što spoj feminističke i marksističke analize daje dobar teorijski okvir za razumijevanje odnosa interpersonalnog i sistemskog nivoa rodno zasnovanog nasilja u njegovim najrazličitijim oblicima. Ujedno, taj okvir ne samo da opisuje sadašnje stanje, već otvara prostor za solidarno feminističko udruživanje protiv sistema čiji je jedan od nosećih stubova rodno zasnovano nasilje.

Literatura

- AŽC. 2020. „Saopštenje za javnost: Zaustavimo pandemiju nasilja u porodici“. AŽC 17.5.2020. <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1588-saopstenje-za-javnost-zaustavimo-pandemiju-nasilja-u-porodici>
- Babović, Marija. 2020. „Ko plaća cenu neplaćenog kućnog rada i kako se prema tom pitanju odnose evropska i domaća levica?“. *Antropologija* 20(1–2): 133–152.
- Bahn, Kate, Jennifer Cohen & Yana van der Meulen Rodgers. “A feminist perspective on COVID-19 and the value of care work globally”. *Gender, Work & Organization* 27(5): <https://doi.org/10.1111/gwao.12459>
- Bashevska, Marija. 2020. “The impact of the COVID-19 pandemic on women in the Western Balkans”. *Perspectives* 8: 38–42. https://ba.boell.org/sites/default/files/2020-10/perspectives%20-%2009-2020%20-%20web_0.pdf

13 Kao što je slučaj u tekstilnoj industriji u kojoj i dalje dominantno rade žene, detaljnije u: Centar za politike emancipacije 2020

- Bhattacharya, Tithi. 2013/14. "Explaining gender violence in the neoliberal era". *International Socialist Review* 91: <https://isreview.org/issue/91/explaining-gender-violence-neoliberal-era>
- Bhattacharya, Tithi. 2019. „Rodno, seksualno i ekonomsko nasilje u neoliberalizmu“. prev. i sažetak Ivana Pešut. *Slobodni filozofski* <http://slobodnifilozofski.com/skrifta-tv/rodno-seksualno-i-ekonomsko-nasilje-u-neoliberalizmu>
- Bobičić Nađa. 2020a. „Feminizam i makrsizam: metafore braka (od 1979. do danas). *Antropologija* 1: 9–26.
- Bobičić, Nađa. 2020b. „Jugoslovenski socijalistički feminizam u odnosu na savremene teorije nastale na presjeku pitanja klase i roda“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Brener, Džoana i Nensi Holmstrom. 2017. „Savremene socijalističko-feminističke strategije“. U *Feminizam: teorija i praksa*, 39–73. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Bujaković, Minja. 2019. „Zajedno, organizovane, mi smo nesalomive!: Aleksandra Kollontaj i nova žena“. Knjiženstvo 9: <https://doi.org/10.18485/knjiz.2019.9.9.6>
- Čakardić, Ankica. 2019. „Rana teorija socijalne reprodukcije: kritika kapitalizma i buržoaskog feminizma“. *Feminizam i Levica – nekad i sad*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 15–17. novembar. Video zapis dostupan na: http://media.rcub.bg.ac.rs/?p=7375&fbclid=IwAR0J8_wf9ijlUWX1TJafPJ-81pYSaeP2PaAcmvqTv-1d1GXZJP8Bdjh6Qm4
- Čakardić, Ankica. 2020. "Marx and Social Reproduction Theory. Three Different Historical Strands". In *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today*, eds. Khayaat Fakier, Diana Mulinari and Nora Räthzel, 105–124. London: Zed Books.
- Centar za politike emancipacije. 2020. „CCC Live-blog: Kako koronavirus utiče na tekstilne radnice i radnike širom sveta“. *CPE* 13.04.2020.: <https://cpe.org.rs/vesti/ccc-live-blog-kako-koronavirus-utice-na-tekstilne-radnice-i-radnike-sirom-sveta/>
- Cousins, Sophie. 2020. "COVID-19 has 'devastating' effect on women and girls". *The Lancet* 396 (10247): [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31679-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31679-2)
- Cuninghame, Patrick. 2008. "Italian feminism, workerism and autonomy in the 1970s. The struggle against unpaid reproductive labour and violence". *Amnis* [En ligne]. DOI: <https://doi.org/10.4000/amnis.575>
- Dalla Costa, Giovanna Franca. 2019 [1978]. *Rad ljubavi*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Engels, Friedrich. [1884] 1973. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.
- Ferguson, Susan. 2016. "Social Reproduction: What's the big idea?". *Pluto Books*. Приступљено 07.02.2020. <https://www.plutobooks.com/blog/social-reproduction-theory-ferguson/>
- Kollontai, Alexandra. [1921] 1977. "Working Woman and Mother". In *Selected Writings of Alexandra Kollontai*, ed. Alix Holt, 127–140. Westport: Lawrence Hill and Company.
- Kovačev, Nataša. „Ministar hvalio mere u Magni – nakon smrti dve koleginice, radnici ne misle isto“ *NI* 11. avgust <http://rs.n1info.com/Vesti/a628766/Ministar-hvalio-mere-u-Magni-nakon-smrti-dve-koleginice-radnici-ne-misle-isto.html>

- Lovett, Lorcan & Nay Chi Nway. 2020. "I have to do this: Myanmar garment workers forced into sex work by Covid". *Guardian* October, 22. <https://www.theguardian.com/global-development/2020/oct/22/i-have-to-do-this-myanmar-garment-workers-forced-into-sex-work-by-covidž>
- Malisch, Jessica L. & Breanna N. Harris, Shanen M. Sherrer, Kristy A. Lewis, Stephanie L. Shepherd, Pumtiwitt C. McCarthy, Jessica L. Spott, Elizabeth P. Karam, Naima Moustaid-Moussa, Jessica McCrory Calarco, Latha Ramalingam, Amelia E. Talley, Jaclyn E. Cañas-Carrell, Karin Ardon-Dryer, Dana A. Weiser, Ximena E. Bernal, Jennifer Deitloff. 2020. "Opinion: In the wake of COVID-19, academia needs new solutions to ensure gender equity". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117(27): 15378–15381. DOI: 10.1073/pnas.2010636117
- Marx, Karl i Friedrich Engels. [1867] 1974. *Kapital. Kritika političke ekonomije. Prvi tom*. U: *Dela*, Tom 21. Beograd: Izdavačko preduzeće Prosveta; Institut za proučavanje radničkog pokreta.
- Mason-Deese, Liz. 2018. "From #MeToo to #WeStrike: A Politics in Feminine". *Viewpoint Magazine* 7 March, 2018. <https://www.viewpointmag.com/2018/03/07/me-too-westrike-politics-feminine/>
- Miladinović, Z. 2020. „U Juri posle štrajka dobili maske“. *Danas* 20. mart <https://www.danas.rs/ekonomija/u-juri-posle-strajka-dobili-maske/>
- Peterson Gabster, Brooke, Kim van Daalen, Roopa Dhatt & Michele Barry. 2020. "Challenges for the female academic during the COVID-19 pandemic". *The Lancet* 395(10241): [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31412-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31412-4)
- Solar, Maja. 2020. „Iza leđa korone: rad, kuća i vrijeme“. *Slobodni filozofski* <http://slobodnifilozofski.com/2020/07/iza-leda-korone-rad-kuca-i-vrijeme.html>
- The Marxist Feminist Collective. 2020. "On Social Reproduction and the COVID-19 Pandemic. Seven Thesis". *Spectre Journal* 3. April 2020. <https://spectrejournal.com/seven-theses-on-social-reproduction-and-the-covid-19-pandemic/>
- Usher, Kim, Navjot Bhullar, Joanne Durkin, Naomi Gyamfi & Debra Jackson. 2020. "Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support". *International Journal of Mental Health Nursing* 29(4): <https://doi.org/10.1111/inm.12735>
- Vilenica, Ana. 2019. „Repolitizacija borbe za dom: feministička perspektiva“. *MAMA* <https://mi2.hr/2019/12/repolitizacija-borbe-za-dom-feministicka-perspektiva/>

Primljeno: 25. 8. 2020.

Odobreno: 10. 9. 2020.

Nada Bobičić

Gender-based violence at the intersection of gender and class: historical and contemporary perspectives

Abstract: The paper analyzes the key arguments in the left-feminist approaches to gender-based violence as one of the main mechanisms underpinning the capitalist system. Already present in the works of classical Marxist thinkers, it was only during the so-called Second Wave period that this theme became articulated as a distinct issue within a more specifically feminist perspective. In the contemporary approach provided by the social reproduction theory (SRT), gender-based violence becomes a research subject intertwined with other aspects of structural violence – global, ecological, class-based, racial, heteronormative.

In this paper, a brief history of the left-feminist approaches to the phenomenon of gender-based violence is followed by the treatment of some of the burning questions and challenges of the SRT approach, particularly in the context of the crisis caused by the global COVID-19 pandemic. This crisis has made plainly visible that the contemporary capitalist society is based on the labour of essential workers – male and female, exposed to multiple forms of systemic violence. Additionally, the paper analyzes the ways in which SRT can help overcome the stage of mere description of the problem of structural violence and provide a theoretical foundation for its proper analysis; this would include both general criticism of the system, and the treatment of specific instances of violence. Finally, the paper discusses the tools provided by social reproduction theory that can help overcome gender-based violence.

Keywords: gender-based violence, the Left and feminism, social reproduction theory, structural violence, COVID-19